

Milica Vesković
Milena Toković

SHVATANJE NACIONALNOG IDENTITETA POLITIČKE ELITE

Osnovni cilj ovog dela studije jeste da se utvrdi kako savremena politička elita u Srbiji shvata nacionalni identitet. Pri tome, nacionalni identitet se posmatra kao specifična vrsta vrednosne orijentacije i uzima se kao jedan od kriterijuma za procenu stepena konsolidacije ove društvene grupe. Konceptualni okvir rada počiva na Smitovom razlikovanju dva modela nacionalnog identiteta: teritorijalnog, odnosno građanskog, i demotskog, odnosno narodnog. Ispituje se i uticaj nekih sociodemografskih faktora na shvatanje identiteta, zatim uticaj ideološko-političke identifikacije na liniji levo-desno, kao i odnosa prema nacionalnom pitanju definisanog u političkom programu stranke kojoj pripadnici elite pripadaju. Na kraju, komparativno je analizirano shvatanje nacionalnog identiteta od strane aktuelne političke elite Srbije, i shvatanje njenih prethodnika, kao i stanovništva i političkih elita drugih evropskih zemalja. Empirijsku osnovu analize predstavljaju podaci prikupljeni 2015. godine od strane Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji su dopunjeni podacima INTUNE projekta realizovanog u dva talasa u više evropskih zemalja.

1. Uvod

Cilj ovog dela studije jeste da se na osnovu rezultata empirijskih istraživanja analizira promena shvatanja nacionalnog identiteta od strane pripadnika političke elite nakon raspada socijalizma, kao prilog analizi procesa konsolidacije ove društvene grupe u postsocijalističkom periodu. Nacionalni identitet se posmatra kao posebna vrsta vrednosne orijentacije, pa se smatra i bitnim činiocem u uspostavljanju, a još više u učvršćivanju, kapitalističkog poretka u Srbiji. S druge strane, nacionalni identitet se može posmatrati i kao vid normativne dimenzije tipologije političkih elita u državama koje su prošle kroz proces postsocijalističke transformacije (Higley&Lengyel 2000: 2), pa tako i jedan od kriterijuma za svrstavanje srpske političke elite u neki od tipova koji su navedeni u Uvodu ove studije.

Pre nego što iznesemo teorijsko-hipotetički okvir ovog rada i primenimo ga u analizi podataka prikupljenih u poslednjem istraživanju političke elite koje je Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu obavio (2015), izložićemo ukratko odnos elita prema nacionalnom identitetu od uspostavljanja socijalističkog uređenja do danas. Izlaganje istorijskog konteksta, koji je, doduše, širi od vremenskog okvira naše empirijske analize,¹ pružiće osnov za detaljnije razumevanje promena vrednosnog sistema političke elite. Dalje, ispitaćemo uticaj nekih sociodemografskih faktora na shvatanje nacionalnog identiteta naših ispitanika, što ćemo dopuniti analizom uticaja još nekih činilaca, poput ideološko-političke identifikacije na liniji levo-desno i odnosa prema nacionalnom pitanju navedenom u političkom programu stranke kojoj ispitanici pripadaju. Nakon toga, upoređićemo shvatanje nacionalnog identiteta od strane aktuelne političke elite, sa shvatanjem njenih prethodnika, kao i sa odgovorima stanovništva i političke elite iz drugih evropskih zemalja.

2. Političke elite i nacionalno pitanje

Socijalističko uređenje, koje je bilo aktuelno u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata, obeležila je, uslovno rečeno, jedinstvena kolektivno-vlastnička klasa, koja je kontrolisala sve društvene podsisteme, a shodno tome i totalitarna država, koja je kontrolisala sve sfere društvenog života. Od toga nije bio izuzet ni odnos prema nacionalnom identitetu i nacionalnosti (Sekelj 1990). S jedne strane, stvaranje jedinstvene države i insistiranje na „bratstvu i jedinstvu“ naroda koji su je činili, između ostalog, rezultiralo je i konstrukcijom jedinstvenog jugoslovenskog nacionalnog identiteta, koji se kod izvesnog broja građana održao i danas.² S druge strane, nomenklatura je imala glavnu reč i u pogledu propisivanja koje nacije postoje,³ pa je

---

¹ Podatke za nomenklaturu iz vremena koje je prethodilo slomu socijalizma nemamo, premda bi bili dragoceni za analizu ovog tipa.

² U popisu stanovništva iz 2011. ukupno 23.303 građana se na pitanje o nacionalnoj pripadnosti izjasnilo kao Jugosloveni (Republički zavod za statistiku 2012: 20), što bi činilo svega 0,32% od ukupnog broja stanovnika koji su popisom obuhvaćeni. Istina je da je njihov udeo vrlo mali, kao i da se rapidno smanjio od popisa iz 2002, čak za oko 75% (ibid), ali je svakako iznenađujuće da se građani još uvek tako izjašnjavaju s obzirom na to da je od raspada SFRJ prošlo više od dve decenije.

³ U skladu s predratnim opredeljenjima Komunističke partije Jugoslavije, odmah posle dolaska komunista na vlast proklamovane su makedonska i crnogorska nacija. Pregrupisanje stanovništva u pogledu nacionalne pripadnosti bilo je vrlo uočljivo kod stanovništva koje je sebe smatralo Bunjevcima, Šokcima, Dalmatincima i Turcima slovenskog porekla. Ovi građani nisu smeli da se tako izjašnjavaju, a zadatak njihove političke elite bio

raznim mehanizmima uticala da se na prvim poratnim popisima stanovništva građani u skladu sa tim i izjašnjavaju (Anđelković 2011). Što se tiče političke elite, tj. pripadnika jedinstvene nomenklature, izjašnjavanje u pogledu nacionalne pripadnosti, koja mora biti u skladu sa zadatim okvirima od strane „vrha“, nije bilo problem, već je, naprotiv, predstavljalo svojevrsan politički zadatak. Sve ovo navodi na zaključak da je (službeno) shvatanje nacionalnog identiteta u doba socijalizma, pre nego što je on zapao u krizu, bilo formalnog karaktera, a izjašnjavanje stanovništva i društvene elite podložno promenama.

Stvari počinju da se menjaju nastupanjem ekonomske krize od kraja šezdesetih godina prošlog veka, usled koje dolazi do rasta nezadovoljstva unutar države, a to dalje rezultira sve snažnijim disidentskim strujanjima izvan partijskih struktura. Politička elita je i dalje formalno zastupala interese zajedničke države, ali je u prikrivenoj formi sve češće izražavala nacionalni i republički partikularizam. U vreme pada Berlinskog zida i početka transformacije socijalističkih država, političke elite bivaju izrazito nacionalno opredeljene, a problem nacionalne države postaje osnovna tačka u političkom nadmetanju stranaka. Krvavi raspad Jugoslavije i borba za jugoslovensko nasleđe dodatno pojačavaju značaj pitanja nacionalnog identiteta i nacionalnih interesa, čime oni dospevaju u centar pažnje celokupne političke javnosti. Uz to, odnos prema nacionalnom identitetu sve se više udaljava od formalnog shvatanja, određenog unapred zadatim okvirima i za pojedinca (bar javno) manje bitnog, a ističe se tradicionalno shvatanje ovog pojma, sa posebno naglašenom emotivnom stranom, kao i isticanjem značaja „istorijske zemlje“ (Smit 1998), što je dalje uslovljavalo bujanje nacionalističkih stremljenja i isticanje važnosti zalaganja za nacionalne interese.

U Srbiji, kao i u drugim republikama članicama SFRJ, postojale su i političke snage koje su delovale sa drugačijeg stanovišta od nacionalnog, ali su bile marginalne. Otuda, ako govorimo o izbornu verifikovanoj političkoj eliti (bilo u vlasti ili opoziciji), može se slobodno reći da je, u vremenima kada su nacionalni sukobi bili u prvom planu, politička elita uglavnom bila jedinstvena oko toga da je odbrana nacionalnih interesa najbitnija, a sporovi su se vodili oko toga ko je iskren i sposoban u zalaganju za njih. Ovakvu borbu pratila su mnoga etiketiranja političkih protivnika kao izdajnika

---

je da utiče na to da se građani izjasne u skladu sa zahtevima partije: Bunjevci, Šokci i Dalmatinci trebalo je da se izjasne kao Hrvati, a Turci slovenskog porekla, koji su se tako izjašnjavali ranije, ako su živeli u BiH ili Sandžaku, kao Srbi ili Hrvati, ili nacionalno neopredeljeni muslimani, a oni koji su živeli u Makedoniji ili Crnoj Gori kao pripadnici tamošnjih konstitutivnih naroda, ili takođe kao nacionalno neopredeljeni muslimani (Dimić 2001).

nacionalnih interesa, pa vladajuća elita na čelu s Miloševićem opoziciju nije posmatrala kao ravnopravnog aktera na političkoj sceni već kao „izdajnike“ (Lazić 2005: 130), dok je opozicija dovodila u pitanje iskrenost SPS-a u odbrani nacionalnih interesa. Ovakve međusobne optužbe predstavljale su osnov za stvaranje podeljene političke elite.

Posle pada Miloševićevog režima dolazi do početka stabilizacije kapitalističkog poretka (Lazić 2014), ali se ipak stvari nisu drastično promenile. Politička elita ostaje podeljena, prvenstveno na partije „starog režima“, sa izrazito nedemokratskom tradicijom (SPS i SRS), i demokratsku opoziciju, koja je sama predstavljala „fragmentisanu elitu“. Naime, opozicija je bila podeljena, s jedne strane, na grupu partija koje su se na prvom mestu zalagale za EU integracije i regionalnu saradnju (DS i grupa stranaka oko te partije), dok su na drugoj bile partije (sa DSS-om na čelu) koje su kao prioritet postavljale teritorijalnu odbranu države. Međutim, kao što ova druga grupa stranaka nije bila u pravom smislu evroskeptična, tako se ni za onu prvu ne može reći da je u potpunosti odbacila nacionalne interese.

Nakon izbora 2008. godine, stranka koja se smatrala nacionalno orijentisanom, SPS, ulazi u vlast sa proevropski orijentisanom DS, a kasnije, nakon izbora 2012, sa SNS, strankom koja je bitno izmenila ideološki pristup u odnosu na SRS, partiju iz koje je proistekla. Državna politika vlasti ide u smeru prebacivanja nacionalnog u sferu kulturne tradicije, dok se prioritet daje ekonomskim motivima i evro-integracijama. Isto ostaje i nakon izbora 2014. godine, kada cenzus ne prelazi nijedna od izraženo nacionalnih stranaka, pa državni i lični pragmatizam postaje osnovni kriterijum konstituisanja političke elite. Pošto nacionalni interes gubi primat u javnom delovanju savremene političke elite, možemo pretpostaviti da, shodno tome, nacionalni identitet za njene pripadnike gubi na značaju, da generalno oni manje razmišljaju o ovom fenomenu, kao i da mu prilikom određivanja pristupaju na formalniji način.

3. Pojmovni i hipotetički okvir analize

Empirijska analiza u ovom delu studije prvenstveno će se zasnivati na podacima prikupljenim tokom poslednjeg istraživanja političke elite, iz 2015, a zatim i na podacima prikupljenim u okviru INTUNE projekta, koji je realizovan u dva talasa: 2007. i 2009. godine. U Uvodu studije nagovešteno je praćenje konsolidacije političke elite u tri vremenska perioda, 1989, 2003. i 2015, međutim, pitanja koja se odnose na shvatanje nacionalnog identiteta nisu se javljala u upitnicima iz 1989. i 2003. godine. Po tome ovaj deo studije odstupa od prvobitno zadatih vremenskih tačaka. Međutim,

kako se politička elita smenjivala u sve tri godine za koje imamo podatke (2007, 2009. i 2015), jasno je da njihova analiza predstavlja doprinos praćenju procesa konsolidacije društvenog sloja koji kontroliše koncentrisane organizacijske/političke resurse, pa se stoga uklapa u teorijski okvir iznesen u Uvodu.

Pojam nacionalnog identiteta, koji koristimo u ovom radu, vezan je za individualnu svest i delanje pojedinaca koji pripadaju jednoj nacionalnoj zajednici (Brubaker 2004), tačnije za njihovo osećanje pripadnosti koje „deli populacija sa zajedničkim vrednostima, istorijskim iskustvom i zakonom“ (Smith 1990: 179). Ako bi se iz definisanja pojma nacionalnog identiteta izostavilo osećanje, ili bi ono bilo potisnuto u drugi plan, govorilo bi se o nacionalnoj identifikaciji „koja predstavlja kategorizaciju pojedinca u datu političku zajednicu, shvaćenu u širem planu – u okviru date kulture i društveno-političkog sistema“ (Golubović 1999: 79). Nacionalna identifikacija predstavlja prvi stupanj integracije članova zajednice, ali nije dovoljan uslov za njihovu personalnu i socijalnu integraciju. „Tek razvijanje nacionalnog osećanja kao spona koja povezuje individue u određenu političku zajednicu obezbeđuje im da žive kao građani te celine“ (Golubović 1999: 81).

Temeljna tačka naše analize jeste stav o postojanju komponenti nacionalnog identiteta koje su ugrađene u različite tipove nacionalnog identiteta. Prilikom njihovog razdvajanja držaćemo se Smitovog stanovišta (Smith 2009), prema kome se karakteristike nacionalnog identiteta povezuju sa načinom na koji je nacija nastala. Po ovom autoru, nacije mogu nastati na dva načina: zahvaljujući zakonima i institucijama države, ili zahvaljujući „mobilizaciji naroda u okviru i pomoću njegove domaće kulture i istorije – vernakularnoj mobilizaciji“ (Smith 2009: 48). Zavisno od toga da li je nacija nastala na jedan ili drugi način, razlikuju se i dva modela nacionalnog identiteta. Na taj se način razlikuju *teritorijalni*, odnosno *građanski model*, koji se zasniva na „istorijskoj zemlji“, zajedničkim zakonima i institucijama, i *etnički*, odnosno *demotski*, tj. *narodni model* nacije, koji počiva na etničkom poreklu, jeziku, mitovima i sećanjima njenih pripadnika. Prvi model, dakle, sadrži civilne komponente nacionalnog identiteta, a drugi kulturne i askriptivne. I sam Smit je smatrao da je ovakva podela samo idealno-tipska, i da postojeće nacije uvek osciliraju između jednog i drugog modela.⁴ Posmatrano iz perspektive savremenog društva i ustrojstva države,

---

⁴ Kao primer ovog osciliranja on navodi francuski nacionalizam, koji je u vreme vladavine Jakobinaca bio pretežno građanski i teritorijalan, da bi u ranom devetnaestom veku primat preuzeo kulturni nacionalizam, koji je naglašavao etnički element, nekad franački, a nekada galski. Za prvi (građanski i teritorijalni) više su vezani republikanci, dok je klerikalno-monarhistička desnica preferirala model „organske“ nacije (Smit 1998).

koja se zasniva na reprodukciji državnih aparata, prirodno je očekivati jačanje uticaja civilnih komponenti (Lazić&Pešić 2015: 359). Tome doprinose i proces globalizacije i migracije stanovništva, čime se bitno menja kako uloga države tako i etnički sastav stanovništva koje u njoj živi (Smith 2009: 120–124), što dalje utiče na izmenu tradicionalno shvaćenog pojma nacionalnog identiteta. Shodno, dakle, uticaju konteksta savremenog sveta, kulturni resursi nisu više jedini indikatori nacionalne zajednice. Materijalni i institucionalni faktori dobijaju važnu ulogu u očuvanju smisla nacionalnog identiteta (Smith 2009: 99). Međutim, neosporno je da jedino na osnovu kulturnih resursa neke nacije možemo pratiti razvoj i ekspresiju nacionalnog identiteta među građanima određene nacionalne zajednice. Održavanje kulturnih komponenti prilikom analize pojma nacionalnog identiteta, uz uticaj savremenog konteksta ustrojstva države, kao i procesa globalizacije i migracija, rezultira činjenicom da se nacionalni identitet danas pojavljuje kao raznovrsna i promenljiva mešavina svih pomenutih komponenti (Smith 2009: 100).

Pretpostavka o tri komponente nacionalnog identiteta ugrađena je i u upitnike oba istraživanja (sprovedenih od strane ISI i INTUNE projekta). Pri tome, askriptivne komponente predstavljene su državom porekla i nacionalnošću roditelja; kulturne su uključivale značaj religije, zajedničku tradiciju i nacionalno osećanje; i, na kraju, civilne komponente operacionalizovane su kao poštovanje nacionalnih zakona i institucija, poznavanje nacionalnog jezika i ostvarivanje građanskih prava u smislu političke aktivnosti. Faktorska analiza je pokazala bliskost askriptivnih i kulturnih komponentata, dok su se elementi koji čine civilnu komponentu izdvojili u posebnu grupu. Ovakvo grupisanje elemenata bilo je očekivano, s obzirom na to da su askriptivne i kulturne komponente definisane sadržinski, a civilne formalno.⁵ S druge strane, ovakvo njihovo grupisanje odgovara i Smitovom razlikovanju teritorijalnog i narodnog modela nacionalnog identiteta, što nam omogućava analizu podataka u skladu sa postavljenim teorijskim polazištem.

U analizi koja sledi testiraće se zastupljenost ovih komponenti u odgovorima ispitanika. Imajući u vidu navedeni kontekst, ali još više i činjenicu o savremenom ustrojstvu države, očekujemo da će rezultati pokazati prisustvo oba Smitova modela nacionalnog identiteta, uz blagu prednost civilnih komponenti. Dalje, pretpostavljamo da se aktuelna srpska politička elita polako približava konsenzualnom tipu političke elite, kao i da,

---

⁵ Slične rezultate faktorske analize dobili su i Lazić i Pešić (2015), koji su analizirali stavove prema nacionalnom identitetu građana u 17 evropskih država, u okviru INTUNE projekta.

u pogledu shvatanja ovog fenomena, ne odstupa značajno od elita drugih evropskih država, nezavisno od toga da li su prošle kroz postsocijalističku transformaciju. Takođe, verujemo da pojedinačne karakteristike ispitanika (sociodemografski faktori) neće bitno uticati na rezultate. S druge strane, usled toga što je nacionalno pitanje jedna od ključnih tačaka u formiranju programa političkih partija u Srbiji, kao i važan kriterijum ideološko-političke identifikacije (Vesković 2014), očekujemo da će se pokazati da ovi faktori imaju uticaja na shvatanje nacionalnog identiteta ispitanika. U tom pogledu očekujemo da će se politička elita pokazati podeljenom, odnosno da će ispitanicima koji su članovi stranaka sa izraženim nacionalnim programom, koje su ujedno i više desno orijentisane, biti bliži narodni model nacionalnog identiteta, dok će ispitanici koji su članovi partija sa nenacionalnim programom biti bliže građanskom modelu nacionalnog identiteta.

4. Kratak pregled rezultata deskriptivne analize istraživačkih podataka

Analizu ćemo započeti pregledom rezultata deskriptivne analize podataka iz 2015. godine, o distribuciji svih zadatih komponenti nacionalnog identiteta. Dobijene prosečne vrednosti⁶ ukazuju na to da je najviše vrednovana civilna komponenta, koja se odnosi na poštovanje normi i zakona zemlje (3,44), čime se potvrđuje Smitova tvrdnja o značaju institucionalnih faktora za shvatanje nacionalnog identiteta. Odmah zatim vrednovano je lično osećanje pojedinca da pripada određenoj nacionalnoj grupi (3,36), što se uklapa u napred iznet teorijski okvir, gde se naglašava subjektivni osećaj prilikom određenja nacionalnog identiteta. Za pripadnike srpske političke elite mesto rođenja je od najmanjeg značaja (1,44), a zatim slede, gotovo jednako vrednovani, religija (2,14) i nacionalnost roditelja (2,16). Što se civilnih komponenti tiče, ispod teorijske srednje vrednosti ostaje vrednovanje ostvarivanja građanskih prava (2,26), što možemo razumeti kao posledicu relativno kratkog perioda postojanja demokratskog poretka u Srbiji. Vidimo, dakle, da iako odgovori predstavnika političke elite potvrđuju stanovište o nacionalnom identitetu kao mešavini komponenti oba tipa, nemali broj njih ostaje ispod teorijske srednje vrednosti. Za predstavnike političke elite pokazuju se nešto važnije komponente građanskog modela nacionalnog identiteta, što možemo razumeti kao posledicu postepenih modernizacijskih procesa (Lazić & Pešić 2015).

---

⁶ Teorijska prosečna vrednost u svakom istraživanju je 2,50.

5. Uticaj sociodemografskih činilaca na shvatanje nacionalnog identiteta

Našu analizu nastavićemo merenjem uticaja sociodemografskih faktora na shvatanje nacionalnog identiteta. Nismo razmatrali uticaj mesta življenja, iz razloga što je u uzorku statistički zanemarljiv broj predstavnika političke elite koji žive van gradske sredine: za skoro polovinu njih mesto stalnog boravka je Beograd, a čak oko tri četvrtine ispitanika živi u glavnom gradu ili u nekom od regionalnih centara. Slično je i sa obrazovanjem. Ma koliko se kritički isticalo da je nepotizam jedini kriterijum za pristup eliti, stvari ipak stoje drugačije: fakultetska diploma je skoro neophodan uslov zauzimanja elitnog položaja u političkom podsistemu.⁷ Istina, nisu svi ispitanici stekli više ili visoko obrazovanje, ali je broj onih koji poseduju diplomu srednje škole za dalju analizu suviše mali (ukupno 7,8% ispitanika nije imalo fakultetsku diplomu). Dalje, mali je broj pripadnika političke elite koji ne žive u (bračnoj ili vanbračnoj) zajednici sa partnerom, pa ni uticaj ovog faktora nismo razmatrale. Ostaju nam pol, gde je udeo žena u uzorku nešto veći od trećine, i dob ispitanika.

U našem uzorku žene su činile 34,4% ispitanika, pa, sudeći po tome, srpska politička elita ispunjava zahteve Saveta za ravnopravnost polova Vlade Srbije i još nekih nevladinih organizacija, koje se zalažu za to da žene treba da zauzmu barem trećinu položaja unutar vladajuće strukture. Ostaje pitanje da li je to rezultat kvotnog pristupa, ili realnog porasta učešća žena u politici, koje je, prema ocenama nekih međunarodnih organizacija, tradicionalno daleko ispod učešća muškaraca (OSCE/ODIHR 2005: 43).⁸ S obzirom na sputavajući karakter tradicionalnih vrednosti, koje uključuju i shvatanje da se aktivnosti žena ograničavaju na privatnu sferu, moglo se očekivati da će one znatno češće podržavati civilne komponente nego što će to činiti njihove kolege. Međutim, analiza podataka je pokazala da pol nema uticaja na shvatanje nacionalnog identiteta: Levenov test jednakosti varijansi pokazao je da ne postoji statistički značajna razlika ($\text{Sig} > 0.05$)

⁷ Slično je bilo i u socijalizmu, naročito u periodu njegove zrelosti, kada stepen obrazovanja sve više dobija na značaju. Ova činjenica, uz previđanje osnovnog determinističkog principa za pristup eliti – naimenovanje na položaj od strane viših instanci nomenklature – stvarala je utisak o značajnoj otvorenosti socijalističkog društva (Lazić 2011: 134–137).

⁸ U istraživanju koje je sproveo OSCE, sa ciljem davanja praktičnih smernica za posmatranje izbora, žene su navele da su osnovni razlozi slabije zainteresovanosti, a time i njihovog učešća u politici, teškoće u uspostavljanju ravnoteže između profesionalnih obaveza i porodičnog života, zatim osećanje da nisu ozbiljno shvaćene, nezadovoljstvo atmosferom konfrontacije u mnogim parlamentima, ili osećaj da ne mogu da napreduju dovoljno zbog snažne mreže muške solidarnosti (OSCE/ODIHR 2005).

između srednjih vrednosti stavova o nacionalnom identitetu muškaraca i žena, ni kod jedne od navedenih komponenti. Pretpostavljamo da je na ovakve rezultate uticala generalno veća usmerenost srpske političke elite na modernizaciju društva, koja podrazumeva i usklađivanje domaćeg vrednosnog sistema sa vrednosnim sistemom prihvaćenim u državama Zapadne Evrope. U tom pogledu, političari ne odstupaju od svojih koleginica, što se kod nas primećuje u analizi shvatanja nacionalnog identiteta.

Ispitujući uticaj sociodemografskih faktora, pretpostavile smo da će dob imati uticaja na nacionalni identitet, i to naročito kod najstarijih ispitanika, koji su proveli dobar deo života pod uticajem socijalističkih vrednosti i normi. Političku elitu smo svrstali u tri starosne kategorije (I starosna kategorija: 24–44 godine, II starosna kategorija 45–65, III starosna kategorija preko 65 godina). Analiza podataka je pokazala da sve tri starosne kategorije generalno pridaju veliku važnost poštovanju normi i institucija zemlje, potom i kulturnoj tradiciji svoga naroda, dok se pokazalo kao najmanje važno da li je neko rođen u Srbiji. Statistički značajna razlika na nivou rezultata tri starosne grupe ($F(2,184) = 4.286$, Sig. 0.15) pokazala se jedino u slučaju iskaza da je za nacionalni identitet važno da se ispitanici osećaju kao Srbi (ili druga samodeklarisana nacionalnost). Poređenje preko Tukijevog HSD testa pokazalo je da se srednja vrednost I ($M = 3.38$, $SD = 0.799$) i II starosne grupe ($M = 3.44$, $SD = 0.740$) značajno razlikuje od srednje vrednosti III starosne grupe ($M = 2.80$, $SD = 1.014$). Premda postoji statistički značajna veza, stvarna razlika između srednjih vrednosti kod ispitanika različite dobi je umerena ($\eta^2 = 0.04$). Najstarijim ispitanicima (preko 65 godina) je, dakle, za nacionalni identitet važno koliko se neko oseća Srbinom (ili pripadnikom druge samodeklarisane nacionalnosti), ali je to manje važno za druge starosne grupe.

Sudeći prema rezultatima analize uticaja pola i dobi na shvatanje nacionalnog identiteta, možemo zaključiti da je politička elita jedinstvena u pogledu shvatanja nacionalnog identiteta, predstavljenog kao mešavina svih komponenti. Uz minimalno razlikovanje izdvaja se uticaj starosti i to samo na jednom iskazu, što ne može biti osnov za isticanje posebnog značaja ovog faktora.

6. Partijska pripadnost i shvatanje nacionalnog identiteta njihovog članstva

Motiv za analizu uticaja pripadnosti stranci na shvatanje nacionalnog identiteta potiče od ideje partijske identifikacije, koja se u najjačem intenzitetu prepoznaje kod članova, a u nešto manjem obimu i kod njenih birača

(Atlagić 2007). Pojam partijske identifikacije nastao je u Americi šezdesetih godina prošlog veka, a skovali su ga autori studije "The American Voter" (predstavnicu tzv. „mičigenske škole“), što je uticalo na to da njegovo značenje bude određeno specifičnim karakteristikama američkog društva (Atlagić 2007: 34). Prema izvornom shvatanju, partijska identifikacija nastaje u prvim godinama socijalizacije pojedinca i kao takva predstavlja relativno trajnu kategoriju. Identifikacija sa republikancima ili demokratama shvaćena je kao neka vrsta porodičnog nasleđa, i kao takva predstavljala je deo ličnog identiteta pojedinca. Određen na taj način, ovaj pojam se teže primenjivao u društvima koja ne karakteriše bipartizam, ali, uz razne promene izvornog značenja, postepeno počinje da se primenjuje u svim evropskim zemljama. Vrlo brzo se napušta stanovište koje podrazumeva trajnost ove identifikacije i njenu psihološku osnovu, a usvaja se njena promenljivost usled društvenih i ličnih uslova, kao i mogućnost usvajanja stavovskog i racionalnog, odnosno ekonomskog modela njenog oblikovanja (Atlagić 2007).⁹

Prihvatajući da je partijska identifikacija, koja nastaje usled bliskosti stavova pojedinca i stranke, važan uslov pristupanja stranci, pretpostavili smo da je i odnos pojedinca prema nacionalnom identitetu u korelaciji sa stavovima stranke prema ovoj vrednosnoj orijentaciji, koja je nedvosmisleno izražena u njenom političkom programu. Prvi korak u testiranju ove pretpostavke jeste podela parlamentarnih stranaka na osnovu odnosa koji zauzimaju prema nacionalnom pitanju, a koji je iskazan u stranačkim programima. Rezultati analize prikazani su u Tabeli 1.

Prema prikazanim podacima, u uzorku su najzastupljeniji članovi stranaka sa nacionalnim programom, što i ne čudi s obzirom na to da ovoj grupi pripada koalicija okupljena oko SNS koja ima više od polovine mandata u republičkoj zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. U narednoj tabeli (Tabela 2) prikazani su rezultati jednofaktorske analize ANOVA, gde nezavisni faktor predstavlja uticaj nacionalne orijentacije stranke.

---

⁹ Prema ovom modelu, partijska identifikacija počiva na bliskosti stavova pojedinca i partije u odnosu na važna društvena pitanja, kao i na proceni pojedinca da će partijska elita delovati u skladu s njegovim ličnim interesima, odnosno interesima grupe kojoj pripada (Atlagić 2007: 26–30).

Tabela 1. Podela političkih stranaka prema nacionalnoj orijentaciji

Nacionalna orijentacija	Stranke	Zastupljenost u uzorku (u %)
Izrazito nacionalni program	SRS, DSS	2,3
Nacionalni program	NS, SNS, JS, SPO, PS, SPS	51,8
Umereno nacionalni program	DS, SDS	21,0
Nenacionalni program	Socijaldemokratska partija Srbije, PUPS, Zajedno za Srbiju, Liga socijaldemokrata Vojvodine	9,1
Stranke nacionalnih manjina	SVM, SDA, PDD	3,8
Nestranačke ličnosti		12,00
Ukupno		100

Tabela 2. ANOVA i post hoc test (Tukey's);
zavisne varijable: modeli nacionalnog identiteta;
faktor: nacionalna orijentacija stranke

Program stranaka	Građanski tip nacionalnog identiteta (F = 1.664, Sig. 0.132; max. 12, min. 3, teorijska srednja vrednost = 7,5)	Narodni tip nacionalnog identiteta (F= 4.680, Sig. 0.000, max. 20, min. 5, teorijska srednja vrednost = 12,5)
Izraženo nacionalni	8,25	12,25
Nacionalni	8,77	13,14
Umereno nacionalni	7,70	11,02
Nenacionalni	7,81	11,86
Stranke nacionalnih manjina	8,71	12,16
Nestranačke ličnosti	8,50	11,95

Prema rezultatima prikazanim u tabeli,¹⁰ utvrđeno je da postoji statistički značajna veza (Sig. 0,000) između nacionalne orijentacije političkih stranaka i prihvatanja narodnog tipa nacionalnog identiteta, dok između programa političkih stranaka i građanskog modela nacionalnog identiteta statistički značajna veza nije utvrđena (Sig. 0,132). Pri tom, najveće razlike se pokazuju kod pripadnika nacionalnih i umereno nacionalnih stranaka. Za razliku od rezultata odgovora ispitanika koji se odnose na indikatore narodnog identiteta, gde srednju vrednost prelaze jedino odgovori ispitanika grupisanih oko nacionalnih stranaka, primećujemo da prosečne vrednosti kod stavova koji čine građanski identitet prelaze teorijsku srednju vrednost kod svih grupa. Komponente narodnog identiteta najviše su vrednovane od strane pripadnika partija sa nacionalnim programom, koji ujedno značajno vrednuju i komponente drugog modela.

7. Uticaj političko-ideološke identifikacije

Samoidentifikaciju ispitanika na lestvici levo-desno posmatramo kao izuzetno relevantan faktor za analizu shvatanja nacionalnog identiteta, i to iz dva razloga. Prvi (za analizu manje bitan) je istorijski i odnosi se na gotovo istovremeno nastajanje pojma nacije i pojmova levice i desnice: oba nastaju u Francuskoj krajem 18. veka, ali kasnije evoluiraju i dobijaju različita značenja. Konkretno, nastanak nacije se vezuje za krize ranih modernih društava, koje su svoj vrhunac dostigle Francuskom revolucijom 1789, nakon koje se raspada stari poredak zasnovan na staleškoj hijerarhiji. Dodašnja podela stanovništva na društvene staleže ustupa mesto ideji da svaki čovek, bez obzira na njegov društveni položaj, pripada naciji kao političkoj i kulturnoj zajednici (Gelner 1997; Veler 2002). U isto vreme nastaju pojmovi levice i desnice, i to sasvim slučajno i bez ideološke obojenosti (Bakić 2015: 49). Tek nakon Restauracije, 1818. godine, ovi pojmovi dobijaju ideološko značenje i u narednom stoleću postaju jasno razgraničeni u odnosu na stavove prema više pitanja, koja bi se sumarno mogla svesti na odnos prema kulturnom, političkom, nacionalnom i društveno-ekonomskom pitanju. Desna pozicija je, uopšteno rečeno, podrazumevala naglašeno zalaganje za privatnu svojinu i tržišnu ekonomiju, isticala važnost nacionalne pripadnosti i borbe za nacionalne interese, dok je leva pozicija – uz postojanje izuzetaka kakvi su, na primer, bili francuski Jakobinci, koji su spajali

¹⁰ Izraženo nacionalne stranke i stranke nacionalnih manjina prikazane su tabelarno, ali smo ih isključile iz analize rezultata zbog zanemarljivog procenta zastupljenosti u uzorku.

levu društveno-ekonomsku poziciju sa nacionalizmom – po pravilu, bila rezervisana za pobornike primata klasnog u odnosu na nacionalno pitanje, državne svojine i redistributivne pravde. U domenu kulturne dimenzije, levičare je obeležavalo insistiranje na slobodi misli, a desničare privrženost tradiciji i crkvenom autoritetu (Bakić 2015).

Kasnije, zavisno od društvenih okolnosti i vladajuće ideologije, sadržaj ovih pojmova se dosta menjao, pa se mogu naći stanovišta o njihovom „temporalnom karakteru“ (Mihajlović 2007: 205), što bi podrazumevalo da ovi pojmovi nemaju nikakvo utvrđeno sadržinsko značenje, već se ono menja u različitim prostorno-vremenskim okvirima, u skladu sa osobenim duhom epohe, ili nacionalnim političkim kulturama. Iako je ovo stanovište relativno najviše rasprostranjeno među domaćim autorima (Mihajlović 2007; Miladinović 2009), moramo imati na umu da ono, zbog poricanja stalnog sadržaja, onemogućava bilo kakvo empirijsko istraživanje usmereno na komparativnu analizu orijentacije neke grupacije u različitom vremenskom periodu. Stoga, drugi autori (npr. Roberto Bobio) neretko prihvataju sadržinski pristup, po kojem ovi pojmovi od samog nastanka do danas zadržavaju ideološki određena jezgra, prepoznatljiva kroz vreme i prostor, nezavisno od društveno-istorijske promenljivosti. U to ideološko jezgro, pored odnosa prema slobodi i jednakosti (u šta bismo mi uvrstili i odnos prema ekonomskom pitanju), spada i odnos prema naciji i nacionalnom identitetu, što nam je i dalo povoda da razmotrimo uticaj političko-ideološkog opredeljenja na shvatanje nacionalnog identiteta.

Odnos prema nacionalnom pitanju, koji se uz neizostavne promene tokom vremena održao kao kriterijum ideološkog odvajanja na lestevici levo-desno jeste, dakle, drugi razlog (koji možemo smatrati sadržinskim) naše pretpostavke o relevantnosti ideološkog samopozicioniranja ispitanika za shvatanje nacionalnog identiteta. Tome bismo dodale i još uvek značajan kriterijum odvajanja prema kulturnom pitanju, u vezi s kojim se za desnicu vezuje običajnost i zalaganje za društvenu monolitnost u tradicionalnom smislu, dok levicu karakteriše individualnost i zalaganje za prava manjina. Evidentno je da su se leva i desna orijentacija danas u pogledu toga dosta približile (kao i u pogledu drugih pitanja), ali su se stare podele ipak održale, bar kod ekstremnijih vidova pozicioniranja.

Političku elitu iz uzorka smo na osnovu odgovora na pitanje o samosvrstavanju na lestevici levo-desno podelili u tri grupe: levicu, centar i desnicu, pri čemu prvoj grupi pripadaju svi ispitanici koji su sebe pronašli na skali (koja se kretala u rasponu od 0 do 10) na poziciji između 0 i 3, drugoj oni koji su se izjasnili za odgovor od 4 do 6, a trećoj, desničarskoj, oni koji su svoju orijentaciju na skali deklarirali u rasponu od 7 do 10. Prema ovom

kriterijumu, u uzorku je bilo ukupno 42,5% „levičara“, 26,9% „desničara“ i 30,6% ispitanika koji se pronalaze na centralnoj poziciji ove političko-ideološke podele. Rezultati jednofaktorske analize ANOVA prikazani su u Tabeli 3.

Tabela 3. ANOVA i post hoc test (Tukey's);
zavisne varijable: modeli nacionalnog identiteta;
faktor: ideološko-politička samoidentifikacija

Ideološko-politička orijentacija	Građanski model		Narodni model	
	F: 6.001, Sig. 0.003, Welch, Sig. 0.005, Brown-Forsythe, Sig. 0.002, maksimalna vrednost 12; srednja vrednost 7,5		F: 13.486, Sig. 0.000, Welch, Sig. 0.000, Brown-Forsythe, Sig. 0.000, maksimalna vrednost 20; srednja vrednost 12,5	
	1	2	1	2
Levo	7,82		11,14	
Desno		8,74		13,18
Centar		9,00		13,22
Sig.	0,004	0,797	0,000	0,996

Uticaj ideološko-političke identifikacije pokazao se kao značajan i u pogledu građanskog (Sig. < 0,05) i u pogledu narodnog modela (Sig. < 0,05) shvatanja nacionalnog identiteta. Prema iznetim rezultatima, evidentno je da srednja vrednost podržavanja građanskog modela ne pada ispod teorijske srednje vrednosti. Međutim, kod ispitanika samopozicioniranih na levoj strani skale, srednja vrednost stavova koji se odnose na narodni model nacionalnog identiteta ostaje ispod teorijske srednje vrednosti. S obzirom na to da „levicu karakteriše internacionalistički (ili, već zavisno od vrednosnog okvira za ocenu, mondijalistički), pa i anacionalan stav“ (Vesković 2014: 118), i to naročito u smislu etničkog shvatanja nacionalnog identiteta, ovaj rezultat je potpuno očekivan. Međutim, upravo iz tog razloga iznenađuje da „levica“ manje podržava civilne komponente nego što to čine „centar“ i „desnica“ (iako prelazi teorijsku srednju vrednost). Nacionalni identitet, bilo kako da je shvaćen, za „levicu“, dakle, ne predstavlja važno pitanje i manje je značajan od zalaganja za socijalnu državu i kapitalističko uređenje.

8. Komparativna analiza stavova pripadnika političke elite evropskih zemalja

Za kraj ovog poglavlja ostaje još da uporedimo shvatanje nacionalnog identiteta aktuelne srpske političke elite sa stavovima njihovih kolega u drugim evropskim zemljama, kao i njihovih prethodnika u Srbiji. Cilj je, pri tome, jedinstven: ispitati da li aktuelna politička elita u Srbiji pokazuje veći stepen slaganja u pogledu shvatanja nacionalnog identiteta u odnosu na druge pomenute grupe.

Za potrebe komparativne analize sa drugim evropskim zemljama koristile smo podatke prikupljene u INTUNE projektu. Pri tome, države smo podelile u dve grupe, shodno kriterijumu dužine trajanja demokratskog poretka (a u zavisnosti od toga da li su u njima postojali socijalistički režimi),¹¹ usled uverenja da je njegova stabilnost povezana sa rasprostranjenošću komponenti nacionalnog identiteta: što demokratija duže traje, to su civilne komponente prisutnije (Lazić & Pešić 2015: 366). Tako, u grupi država sa dužom demokratskom tradicijom nalaze se Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Nemačka,¹² Velika Britanija, Grčka, Italija, Portugal i Španija, dok su svoje mesto u grupi društava koja beleže kraću istoriju demokratskih poredaka našle Bugarska, Češka, Estonija, Litvanija, Mađarska, Poljska i Slovačka. U Tabeli 4 prikazane su prosečne vrednosti rasprostranjenosti komponenti nacionalnog identiteta za našu političku elitu i političku elitu ove dve grupe država.

---

¹¹ Neke od evropskih država koje nisu imale socijalističko uređenje nakon Drugog svetskog rata karakteriše demokratski režim koji traje duže od pedeset godina, dok je kod drugih demokratija kraća od tog perioda. Ako to imamo u vidu, onda bismo evropske države mogli da podelimo u tri grupe, zavisno od dužine trajanja demokratije, pa bismo tako imali kontinuirano demokratske, uglavnom demokratske i uglavnom nedemokratske države. Takav princip podele primenili su Lazić i Pešić (2015: 364), prilikom analize uticaja stepena modernizacije na nacionalni identitet stanovništva. Međutim, pošto mi izdvajamo Srbiju kao posebnu jedinicu posmatranja i važno nam je da je uporedimo sa državama koje su prošle sistemsku transformaciju i onima koje to iskustvo nemaju, odlučili smo se da sjedinimo države koje su kontinuirano demokratske i uglavnom demokratske u jednu grupu.

¹² Ovdje smo neprilike imale oko Nemačke, usled socijalističke prošlosti njenog istočnog dela. Međutim, s obzirom na izuzetno brzu transformaciju nakon pada Berlinskog zida, koja je učinila da se razlike između Istočne i Zapadne Nemačke vrlo brzo značajno smanje, uvrstili smo je u grupu država sa demokratskom tradicijom.

Tabela 4. Uticaj dužine demokratske tradicije na shvatanje nacionalnog identiteta od strane političke elite – srednje vrednosti

Dužina demokratske tradicije	Građanski tip nacionalnog identiteta (max. 12, min. 3, teorijska srednja vrednost = 7,5)			Narodni tip nacionalnog identiteta (max. 20, min. 5, teorijska srednja vrednost 12,5)		
	2007.	2009.	2015.	2007.	2009.	2015.
Duža demokratska tradicija	10,43	10,70	/	13,72	13,53	/
Kraća demokratska tradicija	10,15	10,44	/	15,20	15,62	/
Srbija	8,94	9,32	8,41	13,03	13,43	12,34

Imajući u vidu socijalističku prošlost kroz koju je srpsko društvo prošlo, mogla se očekivati bliskost srpske političke elite političkoj eliti društava sa socijalističkim nasleđem. Pošto se dužina trajanja demokratskog uređenja dovodi u blisku vezu sa modernizacijom, koja opet utiče na veću opredeljenost za civilne komponente (Lazić & Pešić 2015), očekivanje ove bliskosti između bivših socijalističkih država ide u korist veće rasprostranjenosti komponenti narodnog modela. Ako tome dodamo i specifičnost transformacijskih procesa u Srbiji (Lazić 2000), kao i mesto nacionalnog pitanja u sukobima tokom raspada Jugoslavije,¹³ logično je pretpostaviti još snažnije podržavanje kulturnih i askriptivnih komponenti od strane predstavnika naše političke elite nego što je to slučaj sa ovim društvenim slojem u drugim državama koje su prošle iskustvo sistemske promene.

Rezultati prikazani u prethodnoj tabeli prvenstveno pokazuju da srpska politička elita vidno slabije pridaje značaj svim komponentama nacionalnog identiteta nego što to čini politički vrh obe grupe država. Dalje, iako se očekivalo da će askriptivne i kulturne komponente biti znatno više rasprostranjene kod naše elite, vidimo da 2007. i 2009. godine njihova srednja vrednost jedva prelazi teorijsku sredinu, dok 2015. ona čak ostaje ispod nje, pa bismo rekli da narodni model nacionalnog identiteta za aktuelnu političku elitu u Srbiji nema značaja. S druge strane, građanski model nacionalnog identiteta manje je rasprostranjen kod naše elite nego u obe grupe društava (koje su u tom pogledu vrlo blizu), ali u sve tri godine prelazi

¹³ Ostale države članice nekadašnje SFRJ nisu bile obuhvaćene projektom, pa okolnosti u kojima se Srbija našla tokom devedesetih godina prošlog veka predstavljaju njenu specifičnost u odnosu na ostale države koje su prošle kroz socijalizam.

teorijsku srednju vrednost. Dakle, prema rezultatima iznesenim u tabeli 4, u pogledu odnosa građanskog i narodnog modela identiteta, stavovi srpske političke elite ne odstupaju od stavova drugih evropskih zemalja: uz generalno slabiju opredeljenost, njihovo shvatanje nacionalnog identiteta ide više u prilog civilnim komponentama.

Ako izuzmemo očekivanja vezana za Srbiju, goreprikazani podaci ipak idu u prilog tvrdnji o uticaju političke modernizacije na rasprostranjenost komponenti dva modela: askriptivne i kulturne komponente su više podržane od strane političke elite u društvima koje smo svrstali među ona s kraćim demokratskim režimom nego što su rasprostranjene među pripadnicima ovog društvenog sloja u državama koje imaju dužu demokratsku istoriju. Ova razlika se još jasnije uočava kod stavova građana ovih država: podaci pokazuju da stabilnost demokratskog režima, iskazana dužinom njegovog trajanja, direktno utiče na rasprostranjenost tri vrste komponenti (o tome detaljnije u Lazić & Pešić 2015: 366). Za razliku od građana, u tabeli 4 može se videti da političke elite gotovo jednako podržavaju civilne komponente. Ovo razumemo kao posledicu činjenice da su države sa socijalističkom prošlošću vrlo brzo posle systemske transformacije primljene u EU (osim Bugarske, koja je na to čekala malo duže), tako da je njihova politička elita imala dovoljno vremena da usvoji vrednosti društava sa dugom demokratskom tradicijom. I dok kod građana postepena politička modernizacija nije u potpunosti izmenila vrednosni sistem, politička elita u bivšim socijalističkim državama u potpunosti ide u korak sa svojim kolegama iz zemalja sa dugom demokratskom tradicijom.

Pored toga što se za Srbiju vezuje specifičan tok procesa transformacije u demokratski poredak, nju od zemalja koje su obuhvaćene INTUNE projektom, a koje karakteriše socijalistička prošlost, izdvaja i činjenica da još uvek nije članica EU. Međutim, od prvih godina ubrzane transformacije, tj. nakon 2000, političke elite su, bar demagoški, tome težile, što se vidi iz uloge koju pitanje evropskih integracija ima u predizbornim kampanjama, kao i iz konstantnih pregovora sa čelnicima zapadnoevropskih država, koji su posle svake smene elite ulazili u novu fazu. To je jedan od faktora koji je vrednosni sistem naše političke elite približio vrednosnom sistemu političkih elita država sa dužom demokratskom tradicijom. Drugo, za razliku od ostalih zemalja koje su pripadale bivšem istočnom bloku, Srbija je, nakon Titovog sukoba sa Staljinom, i to na samom početku socijalističkog režima, od 1950. godine, poboljšala svoje odnose sa zapadnim zemljama, što je uticalo na njenu ekonomsku i političku otvorenost prema ovim državama. Tako za Srbiju, odnosno za srpsku političku elitu, vrednosni sistem demokratskih država nije novost, pa tako i rasprostranjenost shvatanja nacionalnog

identiteta ne odstupa značajno od shvatanja ovog fenomena od strane istog društvenog sloja na Zapadu.

Na osnovu rezultata iznetih u tabeli 4 vidimo da je slično bilo i sa stavovima političke elite u Srbiji ranijih godina: ispitanici su podržavali, u manjoj ili većoj meri, sve ponuđene komponente, uz davanje prednosti civilnim komponentama. Međutim, pošto srednje vrednosti iskaza koji pripadaju narodnom modelu nacionalnog identiteta ranijih godina prelaze teorijsku srednju vrednost, što je, naravno, slučaj i sa komponentama građanskog modela, možemo zaključiti da je ranija politička elita bila više podeljena u pogledu nacionalnog identiteta. Rezultati za 2015. godinu pokazuju da komponente narodnog modela ostaju beznačajne (srednja vrednost iskaza ostaje ispod teorijske srednje vrednosti) i da je politička elita na dobrom putu jedinstvenosti u pogledu prihvatanja ove specifične vrednosne orijentacije. To razumemo kao posledicu napretka modernizacijskih procesa u Srbiji i sve veće otvorenosti političke elite prema zapadnom sistemu vrednosti i to naročito najzastupljenije koalicije, koja je ranije izrazito insistirala na tradicionalnim vrednostima.

Za kraj, ponovo bismo istakli da je srpska politička elita generalno slabije opredeljena za sve komponente nacionalnog identiteta u odnosu na pripadnike tog sloja iz drugih zemalja, što razumemo kao posledicu spolja nametnutog vrednosnog sistema. Da je demokratizacija i modernizacija u Srbiji započela na inicijativu samih građana (u koje ubrajamo i elite svih društvenih podstruktura), tj. da smo prilikom smene socijalističkog režima imali revoluciju „odozdo“, verovatno bi došlo do više kristalizovanog i čvršće prihvaćenog vrednosnog sistema. Međutim, društveni i politički sistem su Srbiji nametnuti, što za posledicu ima odsustvo odlučnosti i čvrstih uverenja. Posledice nametnutih promena još su vidljivije kod stanovništva Srbije, koje se o komponentama nacionalnog identiteta izjašnjavalo 2009. godine u okviru INTUNE projekta. Naime, srednja vrednost za oba modela ostaje ispod teorijske srednje vrednosti: srednja vrednost za građanski model je 5,44 (teorijska srednja vrednost je 7,5), a za narodni 8,44 (teorijska srednja vrednost je 12,5). Ovi podaci nas navode na zaključak o konfuziji u pogledu shvatanja nacionalnog identiteta građana, što nas izdvaja od svih drugih zemalja (uporedni prikaz se može videti u Lazić & Pešić 2015). Međutim, ako uzmemo u obzir činjenicu spolja nametnutih promena, kao i činjenicu da su građani prešli put od samovoljnog proklamovanja nacija od strane nomenklature, preko bujanja nacionalističkih težnji tokom perioda raspada SFRJ, pa do prisvajanja novog vrednosnog sistema tokom procesa demokratizacije države, njihova zbunjenost u pogledu toga šta nacionalni identitet predstavlja nimalo ne čudi.

9. Zaključak

Nakon analize iznetih podataka, naš najopštiji zaključak bio bi da nacionalni identitet, kako ga shvataju predstavnici savremene srpske političke elite, ima hibridni karakter, tj. predstavlja mešavinu komponenti kako građanskog tako i narodnog modela nacionalnog identiteta. U tom pogledu oni se ne razlikuju od svojih kolega iz drugih država. Takođe, slično kao i oni, i naši političari prednost daju komponentama građanskog modela, što je posledica modernizacijskih procesa. Međutim, ono što ih razlikuje od političke elite drugih zemalja jeste njihova vidno slabija opredeljenost za sve komponente identiteta. Po svemu sudeći, dajući prioritet političkom i ekonomskom napretku, kao i izgradnji povoljnijeg položaja u međunarodnim odnosima, pitanje nacionalnog identiteta ostaje potisnuto i stoga sve manje važno. Suprotno njima, važnost komponenti nacionalnog identiteta za političke elite drugih država ne samo da ostaje konstantna već polako i raste.

Što se tiče uticaja nezavisnih činilaca koje smo izdvojili, rezultat je promenljiv. Sociodemografski činioci ostaju bez značaja, dok uticaj pripadnosti različitim političkim strankama ispitanika jeste značajan, naročito kada je reč o komponentama narodnog modela, koje očekivano jače podržavaju članovi stranaka sa nacionalnim programom. Najjači uticaj ima činilac ideološko-političke samoidentifikacije ispitanika. Prema iznetim rezultatima, „levica“ potiskuje važnost pitanja nacionalnog identiteta u odnosu na druga pitanja, što se iskazalo preko njene opšte slabije opredeljenosti za sve komponente. S druge strane, „desnica“ i „centar“ idu u korak sa modernizacijskim tokovima, na šta ukazuje njihova jača opredeljenost za komponente građanskog modela nacionalnog identiteta.

Kada je reč o procesu konsolidovanja političke elite tokom stabilizacije kapitalističkog poretka u Srbiji, iako istraživački nalazi koje smo iznele idu u prilog relativnoj jedinstvenosti ispitanika u pogledu shvatanja nacionalnog identiteta (i kada razlike postoje, one nisu drastične), konačan sud ne može biti donet. Pored shvatanja nacionalnog identiteta, za proučavanje klasnog konsolidovanja značajne su i druge dimenzije – materijalni položaj, regrutacija, delatni potencijal, vrednosne orijentacije – koje su obrađene u ovoj studiji. Međutim, ako se zadržimo samo na dimenziji kojom smo se u ovom odeljku bavile, možemo reći da rezultati idu u prilog pretpostavke o napredovanju procesa konsolidacije srpske političke elite.

Literatura

- Andelković, D. 2011. „Odnos prema srpskom pitanju: od titoističkog do neo-titoističkog obrasca“, u Knežević, M. prir. *Promena obrazaca mišljenja*, Beograd: Dom kulture Studentski grad.
- Atlagić, S. 2007. *Partijska identifikacija kao determinanta izborne motivacije: teorijske kontroverze i problemi empirijskog istraživanja*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung; Fakultet političkih nauka.
- Bakić, J. 2015. „Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije“. *Sociologija*, Vol. LVII, No. 1, str. 46–71.
- Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dimić, Lj. 2001. *Istorija srpske državnosti III, Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad: SANU.
- Golubović, Z. 1999. *Ja i drugi; antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika.
- Gellner, E. 1997. *Nationalism*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Higley, J. & G. Lengyel. 2000. “Introduction: Elite Configurations after State Socialism”, in Higley, J & G. Lengyel eds., *Elites after State Socialism*. Oxford, Lanham MD: Rowman & Littlefield.
- Lazić, M. 2000. „Elite u postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva“, u Lazić, M. prir. *Račji hod*, Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. 2005. *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. 2011. *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik
- Lazić, M. 2014. „Uvod“, u Lazić, M. prir., *Ekonomska elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*. Beograd: ISI FF i Čigoja štampa.
- Lazić, M. & J. Pešić. 2015. „Uticaj modernizacije na komponente nacionalnog identiteta u savremenim evropskim državama“, *Sociologija*, Vol. LVII, No. 3, str. 357–349.
- Mihajlović, S. 2007. „Levi i desni ekstremizam u Srbiji“, u Lutovac, Z. prir. *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka i Institut društvenih nauka.
- Miladinović, S. 2009. *Etnički odnosi i identiteti*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- OSCE/ODIHR. 2005. *Priručnik za posmatranje učešća žena na izborima*. Varšava: OSCE kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR).
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011: Nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima*. 2012. Beograd: Republički zavod za statistiku.

- Sekelj, L. 1990. *Jugoslavija: struktura raspadanja*. Beograd: Rad.
- Smith, A. 1990. „Towards a Global Culture?“ in Featherstone, M. eds., *Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity*, New Delhi: Thousand Oaks.
- Smit, E. 1998. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Smith, A. 2009. *Ethno-symbolism and Nationalism: A cultural approach*. London and New Yourk: Routledge.
- Veler, H. U. 2002. *Nacionalizam*. Novi Sad: Svetovi.
- Vesković, M. 2014. „Političke orijentacije ekonomske elite“, u Lazić, M. prir. *Ekonomska elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*, Beograd: ISI & Čigoja štampa.

